

БАНКЛАРНИНГ КРЕДИТЛАР БЎЙИЧА ЙЎҚОТИШЛАРГА РЕЗЕРВЛАР ВА КОРПОРАТИВ ФОЙДА СОЛИҒИ

Абдуллаев Зафаржон Алижонович
Ўзбекистон Миллий университети катта ўқитувчиси, PhD
E-mail: zafarjon1808@mail.ru

Аннотация: Бир қатор ривожланаётган мамлакатлар ва ўтиш иқтисодиёти даврида бўлган мамлакатларда кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларга солиқ чегирмаларини қўлланиши корпоратив солиқ тизимидаги мунозарали масалалардан ҳисобланади. Олиб борилган тадқиқотларда банклар кредитлар бўйича йўқотишларга резервлардан ўзларининг солиққа тортиладиган фойдасини камайтириш мақсадларида фойдаланишлари аниқланган.

Калит сўзлар: банк, солиқ, кредит, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар, капитал, корпоратив фойда солиғи.

Аннотация: В ряде развивающихся стран и стран с переходной экономикой применение налогового вычета по резервам на покрытие убытков по кредитам является одним из спорных вопросов в системе корпоративного налогообложения. Исследования показали, что банки используют резервы на покрытие потерь по ссудам для уменьшения налогооблагаемой прибыли.

Ключевые слова: банк, налог, кредит, резервы на возможные потери по кредитам, капитал, корпоративный подоходный налог.

Abstract: The tax treatment of bank loan losses has been a contentious issue in a number of developing and transition countries. Research has shown that banks use loan loss provisions to reduce taxable profits.

Key words: bank, tax, loan, loan loss provisioning, capital, corporate income tax.

Кириш

Тижорат банклари кредит рискин камайтириш мақсадида асосан банк кредитлари бўйича кутилаётган зарарни қоплаш учун ёстиқ сифатида маълум миқдорда маблағларни ажратади ва бу маблағлар кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлар ёки умидсиз қарзлар бўйича резервлар деб аталади. Кредитлар бўйича йўқотишларга резервларнинг баҳоланиши—бу банклар томонидан банк кредит портфелидаги кутилаётган эҳтимолий йўқотишларни камайтириш учун қўлланиладиган кредит рискларини бошқариш инструменти ҳисобланади [1]. Кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар банк регуляторлари, назорат органлари ва бухгалтерия ҳисоби стандартларини ишлаб чиқувчилар томонидан катта эътибор берилмоқда, чунки банкларнинг балансидаги катта ҳажмдаги кредитлар уларни иқтисодий шароитнинг ёмонлашувидан юзага келиши мумкин бўлган кредит дефолтига нисбатан заифлаштиради, бу қарз олувчиларнинг кредитларни қайтариш қобилиятига таъсир қилиши банклардан кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга етарли даражада резервларни шакллантиришни талаб этади.

Шу билан бирга, Laeven ва Majnoniларнинг фикрича, кредитлар бўйича йўқотишларга резервларни шакллантиришда турли мамлакатлардаги фарқланишларни ҳисобга олган ҳолда кредитлар бўйича йўқотишларни қопланишида

турли усуллари қўлланиши билан боғлиқ муаммолар тўлиқ ечимини топмасдан, янги Базель келишувларида кўзланган мақсадга эришиш мумкин эмас [2]. Базель-IIIда кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар тизимида, кейинги берилган кредитлар бўйича банк ва молиявий муассасалардан кредитлар самарадорлигини белгиловчи қарздорнинг индивидуал характеристикасига асосланган резервларни шакллантириш талаб қилинади [3]. Krüger ва бошқаларнинг таъкидлашича, халқаро молиявий ҳисобот стандартлари (International Financial Reporting Standards– IFRS) ва АҚШда умумий қабул қилинган бухгалтерия ҳисоби тамойилларига (Generally Accepted Accounting Principles–GAAP) асосланган кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлар 1-даражали капитални камайтиришни назарда тутди [4]. Бундан ташқари, регуляторлар иқтисодий пасайишлар даврида буфер капитални камайтириш ёки банклар банкротликка яқин бўлганда резерв режимини ўзгартириш орқали пасайишлар давридаги қўшимча талабаларни юмшатишлари мумкинлиги кўрсатиб ўтилган.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Олиб борилган таҳлил натижалари шуни кўрсатмоқдаки, дунёдаги кўплаб банкларда муаммоли кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар шакллантиришнинг циклик иқтисодий пасайишлар бошланган давргача кечиктириш, иқтисодий циклни банк даромади ва капиталга таъсирини кучайишига олиб келади. Хусусан, Ozili ва Outalarнинг фикрича, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар банк капиталга талабларнинг циклга мойиллигини янада оширади ва банкларнинг кредитлар бўйича йўқотишларга резервлардан даромадни камайтириш мақсадларида фойдаланишга мойиллиги даромаднинг миқдори ва тақсимланишига, иқтисодиётнинг ҳолатига (айниқса, пасайиш ва инқироз давларига) ва регулятив капиталга талабларга боғлиқликдир [1].

Олиб борилган кўплаб тадқиқотларда, банклар кредитлар бўйича йўқотишларга резервлардан капитални тартибга солиш учун эмас, асосан фойдани камайтириш мақсадларида фойдаланишлари аниқса, Базель келишувларидан кейинги давларда резервлардан даромадларни бошқаришда фойдаланиш ҳолатлари янада кўпроқ намоён бўлган [5,6,7,8]. Жумладан, Anandarajan ва бошқаларнинг таъкидлашича, Базель келишувлари амалга оширилгандан кейин ҳам банклар кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлардан капитал ва фойдани бошқариш учун фойдаланишлари ва аниқса Базелдан кейинги даврда банк бошқарувининг ушбу резервлардан фойдани бошқаришдаги хатти-ҳаракати янада аниқ намоён бўлиши аниқланган [5]. Perez ва бошқалар томонидан ҳам банклар томонидан кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлардан фойдасини корректив қилишда фойдаланишлари кўрсатиб ўтилган [6]. Bouvatier, Lepetit ва Stobelларнинг европа банкларининг панел маълумотлари асосида амалга оширган эмпирик таҳлиллари натижасида кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлардан фойдасини камайтиришда фойдаланишлари мумкинлиги ва ушбу хатти-ҳаракатлар қаттиқ назорат режимлари ёки юқори сифатли ташқи аудит мавжуд бўлган мамлакатларда камроқ намоён бўлиши аниқланган [7]. Шунингдек, Skala фикрича, кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлардан банклар ўз даромад оқимларини назорат қилишда фойдаланиш бўйича кучли эмпирик далиллар мавжуд [8].

Таҳлил натижаларига кўра, банкларнинг кредитлар бўйича йўқотишларга резервлардан даромадлар жуда юқори ва кутилаётган дивидендлар жорий даромадлардан паст бўлган ҳолатларда, юқори даромаднинг даражаси ва ўзгарувчанлигини паст даражада ушлаб туриш учун фойдаланишлари аниқланган [9]. Бундан ташқари, Aristei ва Gallolarнинг таъкидлашича, кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервларнинг ўсишига нафақат банклар дуч келадиган юқори кредит рисклари таъсир қилади, бироқ, даромадни бошқариш амалиётида вақт ўтиши билан даромадни барқарорлаштириш тенденцияси ҳам мавжуд [10]. Cummings ва Durraniлар фикрича, банклар келажакда кредит ўсишини ҳисобга олган ҳолда резервларини оширишлари ва бунда резервлар ҳисобидан келгусидаги кредит зарарларини олдиндан молиялаштириш учун банклар меъёрий талаблардан ортиқча капиталининг бир қисмини ажратади, яъни банклар мазкур мақсадларда юқори даромаднинг бир қисмини ажратишини аниқлатади [11].

Шу билан бирга, Andries, Gallemore ва Jacobлар (2017) томонидан мамлакатлараро 2001-2013 йиллардаги корпоратив фойда солиғининг ўртача ставкалари ва кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар учун солиқ чегирмалари тўғрисидаги маълумотлардан кредитлар бўйича йўқотишларни ҳисобга олган ҳолда корпоратив солиқ тизимининг банк молиявий ҳисоботи таъсири таҳлил этилган. Таҳлил натижасида, кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларнинг умумий суммасига солиқ чегирмалари кўзда тутилган мамлакатларда, резерв миқдорининг солиқ ставкаси даражасида ўсиши аниқланган. Агарда умумий резервларга нисбатан солиқ чегирмалари мавжуд бўлса, корпоратив даромад солиғи ставкасининг 1% кўтарилиши, резервлар миқдорининг ўртача 4,9% га ўсишига олиб келиши мумкин [12]. Бундан ташқари, таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, корпоратив солиқ тизими кредитлар бўйича йўқотишларни ўз даврида акс этишини рағбатлантиради ва банк секторининг молиявий ҳисоботи шаффофлигини таъминлашда муҳим омили ҳисобланади. Шу билан бирга, мазкур тадқиқот натижалари, кредитлар бўйича йўқотишларни тан олинишининг кечиктирилишини тартибга солувчи органларнинг қарорига таъсир этиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот ишида таққослама таҳлил, монографик кузатувлар ва тасвирий статистика усуллари билан фойдаланилган. Шу билан бирга, кредитлар бўйича йўқотишларга резервларнинг банкларнинг солиққа тортиладиган фойдасига таъсири бўйича олиб борилган таҳлиллар натижаси баҳоланган, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар учун солиқ режимларининг таҳлили амалга оширилган.

Таҳлил ва натижалар

Банк кредитлари бўйича йўқотишларни қоплаш учун шакллантирилган резервлар ёстиқ вазифасини бажаради ва кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар чегириладиган харажатлар таркибига киритилган бўлиб, соф фойда ва тартибга солувчи капитални (тақсимланмаган фойдани камайиши ҳисобига) қисқартиради. Кредитлар бўйича йўқотишлар резерв миқдorigа тенг бўлганда, кредитларни ҳисобдан чиқарилиши фойда ёки регулятив капиталга таъсир этмайди, чунки кутилаётган йўқотишлар резерв билан таъминланган вақтида даромад билан қопланган.

Кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар учун солиқ режимлари икки категорияга бўлинади: резерв усули ва ҳисобдан чиқариш усули. Биринчи усулга асосан банклар кредитлар бўйича йўқотишларга резервларни жорий даврдаги солиққа тортиладиган фойдадан чиқариб ташлашлари мумкин. Бу усулда резервларни шакллантиришда кечиктирилган солиқ активлари яратилмайди. Бир қатор мамлакатларда (масалан, Германияда) умумий резервлар учун солиқ чегирмаларига рухсат берилиб, маълум бир кредитлар ёки кредит манбаларига боғланмаган. Бошқа мамлакатларда (масалан, Канада, Франция ва Буюк Британия) фақат маълум бир кредитлар ёки кредит манбалари билан боғлиқ резервлар учун солиқ чегирмалари мавжуд. Бир қатор мамлакатларда (Япония, Таиланд) кредитлар бўйича йўқотишларга солиқ чегирмалари учун лимитлар ўрнатилган. Хусусан, Таиландда банкларнинг кредитлари бўйича йўқотишларга резервларни, қайси бир сумма миқдорини камроқ бўлишидан келиб чиқиб, соф фойда суммасини 25 фоизи ёки қопланмаган умумий кредитларнинг ҳажмига нисбатан 0,25 фоиз миқдорида солиқ солинадиган базадан чегириб ташлашлари мумкин. Шу билан бирга, солиқ қонунчилигига асосан кредитлар бўйича йўқотишлар фақат қарздорга нисбатан фуқаролик иши очилган ёки банкрот деб эълон қилинган ёки вафот этганда ҳолатларда ҳисобдан чиқарилиши белгиланган.

АҚШда банкларни солиққа тортиш корпорацияларни солиққа тортишнинг умумий қонунлари асосида 1986 йилда қабул қилинган Солиқ Кодексида (Internal Revenue Code) назарда тутилган истиснолар ҳисобга олинган ҳолда амалга оширилади. Жумладан, солиққа тортиладиган база ҳисобот даврида қисман ёки тўлиқ қадрсизланган умидсиз қарзлар бўйича харажатлар суммасига камайтирилиши лозим. Бироқ, банкларга умидсиз қарзлар бўйича йўқотишларни қопланишга резервлар учун чеклов мавжуд бўлиб, активлари суммаси 500 млн. АҚШ долларигача бўлган банклар учун кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларга рухсат берилган. Мазкур резерв даражаси банкнинг барча қарзлар суммасини эмпирик тарзда аниқланган йўқотишлар суммасига (ўтган 6 йилдаги ўртача кўрсаткичига) кўпайтириш орқали аниқланади [13]. Россиядаги банкларда кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар миқдори қуйидагича белгиланган: ностандарт кредитлар учун 1 фоиздан 20 фоизгача; шубҳали кредитлар учун 21 фоиздан 50 фоизгача; муаммоли кредитлар учун 51 фоиздан 100 фоизгача; умидсиз кредитлар учун 100 фоиз. Бироқ, солиқ органларида банклар томонидан резервлар миқдорини ошириб бориши ва харажатларнинг маълум қисми иқтисодий асосланмаганлиги юзасидан фикрлар пайдо бўлмоқда. Бу шуни англатадики, банк томонидан кредитларни у ёки бу категорияга таснифланиши натижасига қараб, фойда солиғи базасини аниқлашга сезиларли даражада таъсир этиши мумкин. Чунки мазкур харажатлар Солиқ Кодексининг 315-моддаси, иккинчи бандига асосан фойда солиғи базасидан чегириб ташланади [14].

Бир қатор мамлакатларда Австралия, Аргентина, Янги Зеландия, Корея, Малайзия ва Филиппин мамлакатларида ҳисобдан чиқариш усули қўлланилиб, фақат умидсиз кредитлар бўйича йўқотишлар тан олинади. Жумладан, Филиппинда солиқ солиш мақсадларида, банк бухгалтерия ҳисобварақларидан ҳисобдан чиқарилган ва Марказий банк томонидан маъқулланган қарзлар чегириб ташланиши кўзда тутилган. Мазкур усулга мувофиқ, банк кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар солиққа

тортиладиган даромаддан чегириб ташланишига йўл қўйилмайди ва кредит қайтарилмаслигини кутиши керак бўлади. Кредитлар бўйича резервларни шакллантирилиши келгусидаги солиқ чегирмаси қийматига тенг бўлган кечиктирилган солиқ активини яратади. Кредит ҳисобдан чиқарилганда, банк солиқ чегирмаларига эга бўлади ва кечиктирилган солиқ активини қоплайди.

Умуман олганда, солиққа тортиш тизимида кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларга нисбатан ягона стандарт халқаро амалиёт мавжуд эмас ва жаҳон амалиётида кредитлар бўйича йўқотишларга нисбатан ҳисобдан чиқариш усулидан ёки йўқотишларга резервларни шакллантиришда турли усулдан фойдаланилади. Бирқатор иқтисочи олимларнинг фикрича, банк кредитлари бўйича зарарларнинг солиққа тортиш режими бир қатор ривожланаётган мамлакатлар ва ўтиш даври иқтисодиётидаги мамлакатларда мунозарали масала ҳисобланади. Банкларнинг кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервларини пасайтирмаслик ва йўқотишларга резервлар бўйича жорий солиқ имтиёзларидан фойдаланишни рағбатлантирилишини таъминлаш учун банклар ва банк регуляторлари одатда кредитлар бўйича йўқотишларни тан олинишидаги солиқ қоидаларининг нормативлар ҳисоби билан ўзвий боғлиқ бўлишини ҳоҳлайди. Солиқ органлари кўпинча нормативлар ҳисобига эҳтиёткор муносабатда бўладилар ва унинг солиқ мақсадида қабул қилиниши банклар томонидан тўланадиган фойда солиқларини сезиларли даражада камайтиришга олиб келади. Банк активларида кредитларнинг аҳамияти ва умидсиз қарзларнинг қийматини ҳисобга олган ҳолда кредитлар бўйича йўқотишларни ҳисобга олиш банклар фаолиятини солиққа тортиш билан боғлиқ солиқ сиёсатининг асосий масаласидир. Масалан, 2000 йилда АҚШда кредитлар ва лизинглар банк активларининг 60%ини, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар солиқ тўлагунга қадар фойданинг 21%ини ташкил этган [15]. Кредитлар бўйича йўқотишлар–бу банклар даромад олишлари учун муқаррар харажатлар бўлиб, бу зарарлар молиявий ва солиқ мақсадлари учун харажатлар сифатида тан олиниши керак.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, аксарият, мамлакатларда тижорат банкларининг йўқотишлар бўйича резервларга солиқ чегирмалари тақдим этиш амалиёти мавжуд бўлиб, тижорат банклари фаолиятини солиққа тортиш методологиясини такомиллаштиришда кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервларни шакллантириш долзарб масала ҳисобланади. Шу сабабдан, кредитлар бўйича йўқотишларга резервларни шакллантириш тартиби ва резервлар миқдорига фойда солиғининг таъсирини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, корпоратив даромад солиғи тизимининг банкларда молиявий ҳисоботларни тузиш танловига, хусусан, кредитлар бўйича йўқотишларнинг тегишли даврда акс этишига ва унинг қопланишини банклар ҳулқ-атворида таъсирини ўрганиш муҳим ҳисобланади. Охириги йилларда, қонунчилик ҳужжатларини ишлаб чиқувчи ва тартибга солувчи органлар томонидан кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларга солиқ чегирмаларини ошириш имкониятлари кўриб чиқилган, чунки солиқ чегирмалари йўқотишларнинг тегишли ҳисобот даврида акс этишини таъминлайди. Бироқ, солиқ имтиёзларининг кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервлар шакллантирилишига таъсир этиши жуда муҳим ҳисобланади, чунки

йўқотишларга резервлар банклар учун молиявий ҳисоботни дискрецион танловида энг муҳим ҳисобланади [16,17].

Кўриниб турибдики, солиқ солиш мақсадларида банкларга умумий резервларни чегиришга (қадрсизланган сифатида конкрет аниқланмаган мавжуд кредитлар бўйича резервлар) рухсат берилган бир вақтда, бошқа мамлакатларнинг солиқ тизимида эса маълум қадрсизланган кредитлар бўйича резервларга чегирмалар рухсат берилган ёки умуман солиқ чегирмалари мавжуд эмас. Бизнинг фикримизча, юқори даражадаги резервлар банк бошқарувчилари учун салбий ҳолатларни келтириб юзага келтириши мумкин, яъни капиталга нисбатан минимал талабни оширилиши ёки паст даромадлар олиниши оқибатида рентабелликни пасайиб кетишига олиб келади. Фикримизга кўра, кредитлар бўйича йўқотишлар учун резерв қилинишига корпоратив солиқ тизимининг иқтисодий муҳим таъсирини таҳлил қилиш эмпирик масала ҳисобланади. Бундан ташқари, кредитлар бўйича йўқотишлар учун резерв қилинишига корпоратив солиқ тизими орқали таъсир этиши мумкин бўлган иккита механизми мавжуд. Биринчидан, кредитлар бўйича йўқотишларни ўз вақтида тан олиниши. Иккинчидан, корпоратив солиқ тизими кредитлар бўйича юқори рискларни рағбатлантириши мумкин. Жумладан, Bushman ва Williamsларнинг фикрича, кредитлар бўйича кутилаётган зарарни аниқланишининг кечиктирилишини тан олиниши бу банкларнинг қуйидаги 3 та турли даражадаги рискларга заифлиги билан боғлиқ бўлиб, фонд бозорининг ликвидлик rischi, алоҳида банкларнинг активларини камайиши ва тизимли рискка сезувчанликни пасайиши натижасида умумий банк секторини қисқариш riskини ортишига олиб келади [18]. Бундан ташқари, рецессиялар даврида кредитлар бўйича кутилаётган зарарни аниқланишининг кечиктирилишини тан олиниши ҳамда бозор даромадлиги ва банк секторининг янада юқори ликвидлик rischi ўртасидаги кучли корреляцион боғлиқлик мавжудлигини ҳисобган олган ҳолда кредитлар бўйича кутилаётган зарарни аниқланишининг кечиктирилишини тан олинишини юқори даражада бўлган банклар бир вақтнинг ўзида молиявий нобарқарорликни ортишига дуч келиши ва инқироз даврида риск ҳулқ-атворининг ўзгартириш учун кенг имкониятларга эга бўлиши мумкин. Шу билан бирга, рецессия даврларида кредитлар бўйича кутилаётган зарарни аниқланишининг кечиктирилишини тан олиниши банклар учун юқори рискларни юзага келтиради ва уларнинг хусусий капитал қийматини кескин тушиб кетишига олиб келади.

Бундан ташқари, таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, корпоратив солиқ тизими кредитлар бўйича йўқотишларни ўз даврида акс этишини рағбатлантиради ва банк секторининг молиявий ҳисоботи шаффофлигини таъминлашда муҳим омили ҳисобланади. Шу билан бирга, мазкур тадқиқот натижалари, кредитлар бўйича йўқотишларни тан олинишининг кечиктирилишини тартибга солувчи органларнинг қарорига таъсир этиши мумкинлиги билан изоҳланади. Шунингдек, корпорацияларни солиққа тортиш тизимининг кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервга таъсирини ҳар хил мамлакатларда турлича бўлиши кўрсатиб ўтилган. Биринчидан, корпоратив даромад солиғи тизимини таъсири кучли бўлган мамлакатларда, тартибга солувчи органлар нисбатан паст назорат ваколатига эга эканлиги кузатилган бўлиб, корпоратив солиқ тизимида йўқотишлар учун резервларни рағбатлантириш банк назорат органларининг ўрнини босиши мумкинлиги таъкидлаб ўтилган. Иккинчидан, солиқ декларацияларининг мувофиқлиги юқори бўлган мамлакатларда, солиқ

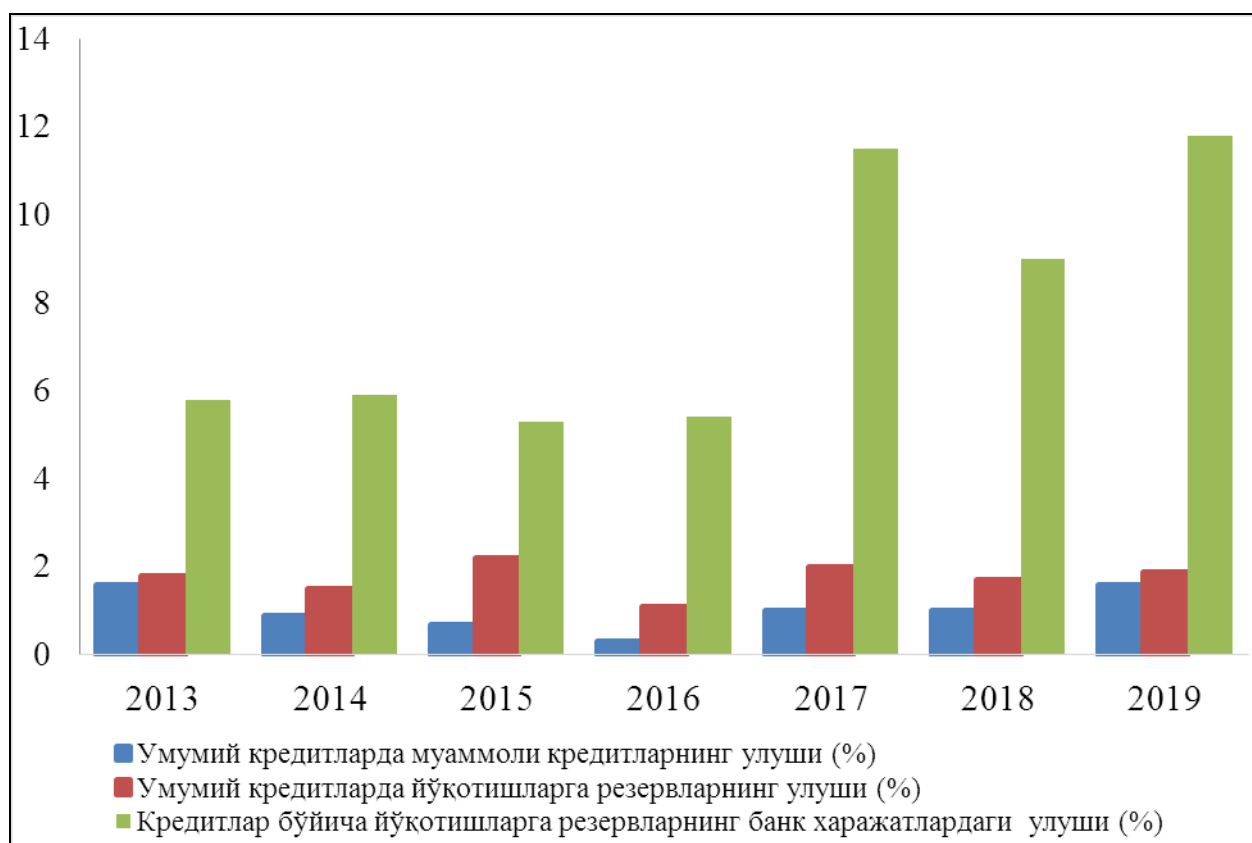
тизимини резервларга таъсир кучлироқ бўлиши кузатилган. Ниҳоят, солиқ тизимининг кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларни шакллантиришга таъсири тижорат банклари учун бошқа оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Масалан, АҚШ банкларининг 2001-2013 йиллардаги маълумотлари ўрганиб чиқилганда, резервларга чекловлар сабабли, кўпчилик банкларда активлар миқдорини ўсиши 500 млн. АҚШ доллари чегарасидан ошмаганлиги кузатилган. Бу шуни кўрсатадики, корпоратив солиқ тизими банк активлари миқдорини маълум чегарада бўлишига аниқ таъсир этиши мумкин. Шунингдек, Gallemore томонидан 2007-2009 йиллардаги молиявий инқироз давридаги АҚШ банкларини ўрганиш асосида, кредитлар бўйича йўқотишларни тан олинишини кечиктирилиши билан тартибга солувчи органларнинг аралашувларини эҳтимоллиги ўртасида салбий боғланиш мавжудлиги аниқланган [19].

Эмпирик таҳлиллар натижасидан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлар солиққа тортилмайдиган бўлса, ушбу резервлар миқдори даромад солиғи ставкаси даражасида ўсиши мумкин. Бундан ташқари, тадқиқотлардан чиқарилган хулосаларга кўра, кредитлар бўйича йўқотишларни ўз вақтида тан олинишига нафақат рискларнинг ўсиши, балки корпоратив солиқ тизимининг таъсири муҳим аҳамият касб этади. Шу билан бирга, корпоратив солиқ тизими кредитлар бўйича йўқотишларни ўз вақтида тан олиниши, банк тизимининг шаффофлигига олиб келиши ва кучли банк фаолияти учун тартибга солувчи қоидалар ўрнини босиши мумкин.

Хусусан, республикада Марказий банк томонидан ишлаб чиқилган тартибга асосан тижорат банкларига «стандарт», «субстандарт», «қониқарсиз», «шубҳали» ва «умидсиз» деб таснифланган кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплашга резервлар шакллантириш белгиланган [20]. Жумладан, кредитлар бўйича йўқотишларга мажбурий резервларнинг нормалари қуйидагича: субстандарт кредитлар учун уларнинг қайтарилмаган асосий қарз (қолдиқ) суммасининг 10 фоизи миқдорида; қониқарсиз кредитлар учун уларнинг қайтарилмаган асосий қарз (қолдиқ) суммасининг 25 фоизи миқдорида; шубҳали кредитлар учун уларнинг қайтарилмаган асосий қарз (қолдиқ) суммасининг 50 фоизи миқдорида; умидсиз кредитлар учун уларнинг қайтарилмаган асосий қарз (қолдиқ) суммасининг 100 фоизи миқдорида махсус резервлар шакллантириши лозим.

Тижорат банклари томонидан кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишлар учун шакллантирилган резервлар ҳисобига умидсиз қарзларнинг асосий қарз доирасидаги суммаси қопланади. Қопланган умидсиз қарзлар ва улар бўйича фоизлар балансдан ташқари моддалардаги ҳисобварақларга ўтказилган вақтдан бошлаб, баланснинг «Кўзда тутилмаган ҳолатлар» ҳисобварақларида 5 йил мобайнида акс этиб борилиши лозим. Мазкур ҳисобварақларга ўтказилгандан кейин беш йил давомида тўланмаган асосий қарзлар ҳам уларнинг фоизлар ҳам банк Кенгашининг акциядорлар умумий йиғилишида тасдиқланган қарорига асосан ҳисобдан чиқарилиши мумкин. Маълумотлардан кўриниб турибдики, муаммоли кредитлар («қониқарсиз», «шубҳали» ва «умидсиз») билан кредитлар бўйича йўқотишларга шакллантирилган мажбурий резервлар ўртасидаги фарқ миқдори юқори даражани ташкил этган. Шу билан бирга, кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервларнинг банк

харажатларидаги улушини сезиларли даражада ўсиш тенденциясини кузатиш мумкин (1–расм).

1-расм. Кредитлар бўйича йўқотишларга мажбурий резервлар (%да)

Манба: [21] асосида тадқиқотчи томонидан тайёрланган.

Бу ўз навбатида мажбурий резервлар ҳисобига харажатларни ошириб, солиқ солинадиган фойдани камайтиришга олиб келади. Кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишлар миқдорини ўлчовида (масалан, Value-at-Risk, VaR методологияси) тегишли усулларида фойдаланилмайди. Кредитлар бўйича эҳтимолий йўқотишларга резервлар банклар томонидан солиқ тўлангунга қадар фойдани бошқариш (ҳисобот даврида тўланадиган солиқни камайтириш ёки келгуси даврга ўтказиш ва бошқалар) имкониятларини яратиб беради. Чунки, банклар қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ захира фондларини ташкил этади ва ушбу захира фондларига ажратмалар қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ва нормалар доирасида харажатлар сифатида чегирилади [22]. Солиқ қонунчилигига кўра, банкларнинг солиқ солинадиган фойдасини аниқлашда субстандарт, қониқарсиз, шубҳали ва умидсиз кредитлар бўйича мажбурий резервлар чегириладиган харажатлар таркибига киритилган.

Хулоса ва таклифлар

Назарий ва эмпирик тадқиқотлар натижаларига асосан банклар кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар корпоратив даромад солиғи ставкасига нисбатан таъсирчан бўлиши исботланган ва бунда солиққа тортиш мақсадларида умумий резервлар чегириб ташланганда, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар корпоратив даромад солиғи ставкаси билан ижобий боғлиқлиги тасдиқланган.

Бир қатор иқтисодчи олимларнинг таъкидлашича, йўқотишлар учун резервларни шакллантиришга солиқ имтиёзлари таъсир кўрсатади, яъни капитал етарлилиги бўйича минимал кўрсаткичга эга бўлишига, назорат органлари эътиборини тортишига, банк бошқарувчилари учун банк фаолиятини тўхтатиш ёки кредитлар беришга чекловлар қўйиш каби салбий оқибатларни келтириб чиқариши мумкин. Иккинчидан, кредитлар бўйича йўқотишларга резервлар баланс фойдани камайтириш орқали, тўланадиган дивидендлар миқдорига салбий таъсир этиб, акциялар баҳосини тушиб кетишига олиб келиши мумкин. Учинчидан, умумий резервларга солиқ чегирмаларини қўлланилганда, кредит портфелини rischi корпоратив даромад солиғи ставкаси билан ижобий боғлиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, кредитлар бўйича йўқотишларга мажбурий резервларни солиққа тортиш тартибини белгилашда қуйидагилар муҳим ҳисобланади:

банк даромадларини аниқлашда, кредитлар бўйича йўқотишлар учун (ҳисобдан чиқариш ёки резервлар шакллантириш) қайси усулнинг қулайлиги;

кредитлар бўйича йўқотишларни солиққа тортиш билан тартибга солиш ўртасидаги тўлиқ ёки қисман мувофиқлиги;

кредитлар бўйича йўқотишлар учун резервларга солиқ чегирмалари қўлланишида чекловларни ўрнатилиши.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ozili K. P., Outa E. (2017). "Bank Loan Loss Provisions Research: A Review," MPRA Paper 76495, University Library of Munich, Germany. <https://www.researchgate.net/publication/31730831>.
2. Laeven L. & Majnoni G. (2003). Loan loss provisioning and economic slowdowns: Too much, too late? *Journal of Financial Intermediation*, 12(2), 178e197.
3. Wezel T., Chan Lau J. A. & Columba F. (2012). Dynamic loan loss provisioning: Simulations on effectiveness and guide to implementation. IMF Working Paper, WP/12/110.
4. Steffen Krüger, Daniel Rösch, Harald Scheule (2018). The impact of loan loss provisioning on bank capital requirements. *Journal of Financial Stability* 36 (2018) 114–129.
5. Anandarajan A., Hasan I. & McCarthy C. (2007). Use of loan loss provisions for capital, earnings management and signalling by Australian banks. *Accounting & Finance*, 47(3), pages 357-379.
6. Perez D., SalPas-Fumas V. & Saurina J. (2008). Earnings and capital management in alternative loan loss provision regulatory regimes. *European Accounting Review*, 17(3), pages 423-445.
7. Bouvatier V, Lepetit L & Strobel F (2014). 'Bank income smoothing, ownership concentration and the regulatory environment', *Journal of Banking & Finance*, vol. 41, no. 1, pp. 253-270.
8. Dorota Skąła (2015). "Saving on a Rainy Day? Income Smoothing and Procyclicality of Loan-Loss Provisions in Central European Banks," *International Finance*, Wiley Blackwell, vol. 18(1), pages 25-46.

9. Norden L. & Stoian A. (2013). Bank earnings management through loan loss provisions: A double-edged sword?. DNB Working Paper, No. 404.
10. Aristei D., & Gallo M. (2019). Loan loss provisioning by Italian banks: Managerial discretion, relationship banking, functional distance, and bank risk. *International Review of Economics and Finance*, 60, 238-256.
11. Cummings J. R., & Durrani K. J. (2016). Effect of the Basel accord capital requirements on the loan loss provisioning practices of Australian banks. *Journal of Banking and Finance*, 67, 23–36.
12. K Andries, J Gallemore, M Jacob (2017). The effect of corporate taxation on bank transparency: Evidence from loan loss provisions *Journal of Accounting and Economics*, volume 63, issue 2-3, p. 307 – 328.
13. Title 26-Internal Revenue Code, Subtitle A - Income Taxes, Subchapter H - Banking Institutions, § 585 (a).
14. Барская П.В. (2017). Особенности расчета налоговой базы по налогу на прибыль в коммерческих банках. *Научные записки молодых исследователей № 5/2017*. ст. 47-51.
15. Bassett William F. and Egon Zakrajšek (2001). "Profits and Balance Sheet Developments at U.S. Commercial Banks in 2000," *Federal Reserve Bulletin*.
16. Ryan S. G. (2011). Financial Reporting for Financial Instruments. *Foundations and Trends in Accounting* 6 (3/4):187-188.
17. Beatty A. and S. Liao. (2014). Financial Accounting in the Banking Industry: A Review of the Empirical Literature. *Journal of Accounting and Economics* 58 (2/3):339-383.
18. Bushman, R. M., and C. D. Williams (2015). Delayed Expected Loss Recognition and the Risk Profile of Banks. *Journal of Accounting Research* 53 (3):511-553.
19. Gallemore John (2020). Bank Financial Reporting Opacity and Regulatory Intervention. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2838541> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2838541>.
20. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигидан 2015 йил 14 июлда 2696-сон билан давлат рўйхатидан ўтган "Тижорат банкларида активлар сифатини таснифлаш ва активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун захиралар шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш тартиби тўғрисида"ги низом.
21. Аналитический обзор банковский сектор Узбекистан 2015-2019 гг. Рейтинговое Агентство "Ahbor-Reyting".
22. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (янги таҳрири). Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 31.12.2019 й., 02/19/СК/4256-сон.